

تأثیر اگروتوریسم بر توسعه پایدار نواحی روستایی شهرستان صومعه سرا

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۷/۲۵ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۰۹/۰۸

اکبر مهدی زاده^۱ حسین سلیمانی^{۲*} علی شکور^۳ سید رامین غفاری^۴

- ۱- گروه جغرافیا، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران
- ۲- گروه جغرافیا، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران
- ۳- گروه جغرافیا، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران
- ۴- دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

چکیده:

در طی دهه‌های گذشته بهبود معیشت روستائیان مورد توجه بسیاری قرار گرفته و به عنوان یکی از اهداف توسعه پایدار روستایی مطرح بوده است. یکی از راهبردهای اصلی برای بهبود اقتصاد روستا، گردشگری کشاورزی یا اگروتوریسم است که می‌تواند روستا را به سمت توسعه و پایداری سوق دهد. هدف از پژوهش حاضر تأثیر اگروتوریسم بر توسعه پایدار شهرستان صومعه سرا می‌باشد. روش پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ روش‌شناسی توصیفی-پیمایشی بود. جامعه مورد مطالعه در این پژوهش شامل کشاورزان، کارشناسان و متخصصان شهرستان صومعه سرا می‌باشد. محدوده مورد مطالعه شهرستان صومعه سرا بود. ابزار مورد استفاده در این پژوهش پرسشنامه توسعه روستایی بود. برای تجزیه و تحلیل فرضیه‌ها از آزمون تی و تحلیل واریانس استفاده شد. نتایج نشان داد با توجه به میزان F که برابر با ۲۳/۴۱ و سطح معناداری ۰/۰۰۱ که پایین‌تر از ۰/۰۵ می‌توان نتیجه گرفت گردشگری کشاورزی بر توسعه پایدار در شهرستان صومعه سرا تأثیرگذار بوده است. همچنین با توجه به نتایج و سطح معناداری گردشگری کشاورزی بر تمام ابعاد توسعه پایدار نیز تأثیر داشته است. بعد زیست محیطی با میانگین ۴/۰۶ بیشترین تأثیر و بر بعد اجتماعی با میانگین ۴/۰۶ کمترین تأثیر را داشته است.

واژه‌های کلیدی: اگروتوریسم، توسعه پایدار، شهرستان صومعه سرا.

مقدمه:

گردشگری و به ویژه شیوه‌های نوین گردشگری تا حدود زیادی با توسعه پایدار همخوانی دارد. بوم‌گردی و گردشگری کشاورزی از جمله شیوه‌های جدید گردشگری و سازگار با محیط زیست هستند و می‌توانند به عنوان محرک توسعه پایدار در نواحی روستایی به شمار آیند.

گردشگری کشاورزی در سال‌های اخیر به طور روز افزونی مورد توجه قرار گرفته است و کشورهای مختلف به منظور ترویج و ارتقای آن تلاش زیادی انجام داده‌اند. صاحب‌نظران بر این باورند که گردشگری کشاورزی می‌تواند به عنوان راهبردی جدید نقش مهم و سازنده‌ای در توسعه پایدار کشاورزی و روستایی ایفا نماید. (رضوانی و همکاران، ۱۳۹۵)

در طی دهه‌های گذشته بهبود معیشت روستائیان مورد توجه بسیاری قرار گرفته و به عنوان یکی از اهداف توسعه پایدار روستایی مطرح بوده است. یکی از راهبردهای اصلی برای بهبود اقتصاد روستا، گردشگری کشاورزی یا اگروتوریسم است که می‌تواند روستا را به سمت توسعه و پایداری سوق دهد. (صلاحی اصفهانی، ۱۳۹۷)

گردشگری کشاورزی یکی از اشکال گردشگری روستایی است که در گروه گردشگری خاص یا جایگزین قرار می‌گیرد. امروزه گردشگری کشاورزی در جهان به عنوان راهبردی برای بهبود اوضاع اقتصادی، اجتماعی و زیستی روستاها تلقی می‌گردد. (محمودی چناری و همکاران، ۱۳۹۸)

امروزه بسیاری از کشورها برای داشتن رشد باثبات و پایدار، صنعت گردشگری را در اولویت قرار داده‌اند. در میان شکل‌های مختلف گردشگری، گردشگری کشاورزی می‌تواند به عنوان فعالیتی مکمل کشاورزی، یکی از روش‌های کاهش خطر پذیری کشاورزان باشد؛ زیرا کشاورزی تحت تأثیر عامل‌های غیر قابل مدیریت و مه‌های زیادی قرار دارد. اما برای جلوگیری از اثر گذاری‌های منفی توسعه گردشگری کشاورزی، باید تعاملی قوی بین ابعاد مختلف گردشگری کشاورزی برقرار کرد. هدف این بررسی پتانسیل سنجی پایداری گردشگری کشاورزی از طریق شاخص‌های پایداری در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی می‌باشد. (ضیاءآبادی و همکاران، ۱۳۹۸)

یکی از راه‌های تنوع بخشی اقتصاد روستایی شکل دادن به گردشگری کشاورزی است. در این رابطه مرغوب‌ترین فضاها با ساختارهای مناسب و توانمند محیطی است که در معنای سازگاری، مطلوب با شرایط طبیعی تعریف شده و کاربری مناسب را با توان سرزمین نشان داده است. اینکه کدامیک از روستاها مستعد تحقق گردشگری کشاورزی هستند، نیازمند بررسی عناصر کیفیت بخش محیط است (آشفته‌پور و همکاران، ۱۳۹۹)

در سال‌های اخیر، گردشگری به صنعتی قدرتمند و تجارتي پرسود تبدیل شده است. این تجارت نوظهور، باعث افزایش رقابت در بنگاه‌های اقتصادی برای تنوع بخشی به خدمات و محصولات در جهت جذب بیشتر گردشگران شده است. در بین انواع گردشگری، امروزه، گردشگری کشاورزی در بسیاری از کشورها مورد توجه ویژه قرار گرفته است. این نوع از گردشگری، علاوه بر این که می‌تواند محلی برای تفریح و آموزش گردشگران باشد، موجب ایجاد اشتغال، کسب درآمدهای مضاعف، سرمایه‌گذاری پایدار، رونق تولید، جلوگیری از مهاجرت و در نهایت سبب توسعه پایدار کشاورزی خواهد شد. با وجود ظرفیت‌های بالقوه روستاهای کشور،

گردشگری کشاورزی، نتوانسته جایگاه مناسبی را به دست آورد و به گردشگر جهانی معرفی شود. (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹)

بازآفرینی روستاها از طریق گردشگری و گردشگری روستایی، یکی از موضوعات حایز اهمیت در سکونت گاه‌های روستایی است و براساس اینکه چه پتانسیلی از روستا موضوع گردشگری روستایی هدف باشد، نوع گردشگری آن تعیین می‌شود. گردشگری کشاورزی یکی از انواع گردشگری روستایی است که به جهت اشتغال جوامع روستایی به امر کشاورزی به عنوان گونه‌ای از اقتصاد محلی پایدار می‌تواند به عنوان ابزاری برای بازآفرینی روستاهایی با پایه قوی اقتصاد کشاورزی جاذب گردشگر به کار گرفته شود. (اسکندری و نعمتی‌مهر، ۱۳۹۹)

پیشینه:

رضوانی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی به بررسی چالش‌ها و مباحث توسعه گردشگری کشاورزی مناطق روستایی شاهرود پرداختند و به این نتیجه رسیدند که، ذی نفعان چالش‌ها و مسائل فراروی توسعه گردشگری کشاورزی در شهرستان را در شش گروه فاصله از مراکز عمده جمعیتی، سیاست‌های جامع ملی و منطقه‌ای، آگاهی و آموزشی، بازاریابی محصولات، آداب و رسوم و قوانین موجود طبقه‌بندی نمودند.

صلاحی اصفهانی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان گردشگری کشاورزی با محوریت توسعه پایدار روستایی نمونه موردی: انار دهکده قردین - ساوه پرداخت. ایشان در این مقاله با استفاده از روش تحقیق توصیفی-پیمایشی و با برگزاری کارگاه‌های مشارکتی (PRA)، پرسشنامه (منطبق بر مدل نظری و پیشینه تحقیق) و مصاحبه حضوری انجام شده است. جمع‌آوری داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار Spss استخراج شده و جامعه آماری کلیه ساکنان روستای قردین (انار دهکده قردین) بخش مرکزی شهرستان ساوه با نمونه آماری بر اساس فرمول کوکران (۱۸۴ نفر) است. نمونه‌گیری تصادفی و چندمرحله‌ای است. نتایج آزمون بارتلت حاکی از همبستگی و مناسب بودن متغیرها داشت. عامل تمایل به توسعه گردشگری روستایی-کشاورزی با مقدار ویژه ۳/۲۸۵ بیشتر از گزینه دانش و آگاهی (۲/۵۶۱) بود و متغیرهای مربوط به هر یک از عوامل و میزان بارهای عاملی به دست آمده پس از چرخش عامل‌ها به روش وریماکس نشان داد که تمایل به توسعه گردشگری روستایی اولویت اول را دارد و در همین رابطه پیشنهاد می‌شود که انار دهکده قردین به فعالیت‌هایی مانند فرآوری‌های انار روی آورد و زراعت راهبرد معیشتی قرار دهد و زمینه آسیب پذیری در روستا یعنی فصلی بودن تغییرات و کمبود آب را جدی بگیرد.

عنابستانی و مظفری (۱۳۹۷) در پژوهشی به تبیین عوامل مؤثر بر گرایش روستاییان به گردشگری کشاورزی در روستاهای نمونه گردشگری دهستان فضل شهرستان نیشابور پرداختند. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که بین گرایش به گردشگری کشاورزی و متغیرهای مربوط به (میزان سن، نوع شغل، میزان تحصیلات، میزان درآمد، میزان کار در مزارع و باغات و میزان رفت و آمد به شهر در طول هفته) رابطه وجود دارد. بنابراین به منظور توسعه گردشگری کشاورزی فقط ابتکار و تلاش صاحبان مزارع گردشگری کافی نیست، بلکه نیازمند برنامه‌ریزی، دریافت حمایت‌های مالی و آموزشی لازم، زیرساخت‌ها و تسهیلات عمومی مناسب و مشارکت فعال مقامات و معتمدین محلی نیز می‌باشد.

بذرافشان و سامانی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری کشاورزی مورد مطالعه: شهرستان جهرم پرداختند. ایشان با توجه به پژوهش‌های انجام شده و نظرخواهی از خبرگان (مسئولان، متخصصان و کارشناسان کشاورزی و گردشگری)، عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری کشاورزی بررسی و تعیین شدند. در جمع‌بندی ابتدایی، ۱۳۴ شاخص استخراج و در طی سه مرحله نظرخواهی از خبرگان، این تعداد به ۳۴ شاخص تقلیل و تعدیل یافت. تعداد ۲۶۰ نفر از خبرگان، به سؤال‌های این پرسشنامه پاسخ دادند. با توجه به تحلیل‌های آماری صورت گرفته به کمک نرم‌افزارهای SPSS و LISREL، پرسش‌های پژوهش بررسی شدند و مدل نهایی این پژوهش متشکل از: زیرساخت‌های فکری، زیرساخت‌های فیزیکی-کالبدی، عوامل نهادی، عوامل ترویج و توسعه و عوامل رقابت پذیری تشکیل شد.

محمودی چناری و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی به بررسی سنجش ظرفیت محیط روستاهای شهرستان ماسال برای توسعه گردشگری کشاورزی پرداختند و مناطق روستایی شهرستان ماسال از ظرفیت خوبی برای توسعه گردشگری کشاورزی برخوردار هستند و این امر در نواحی کوهپایه‌ای و جلگه‌ای با شدت بیشتر و در نواحی کوهستانی با توجه به کمبود امکانات و نبود سکونت دائمی با شدت کمتری جریان دارد.

ضیاءآبادی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی به سنجش توان بالقوه پایداری گردشگری کشاورزی در شهرستان‌های منتخب استان کرمان پرداختند و به این نتیجه رسیدند که با توجه به امکانات موجود و عدم وجود زیرساخت‌های مناسب، بعد زیست محیطی گردشگری کشاورزی سطح پایداری قابل قبولی نداشته و نسبت به دیگر ابعاد گردشگری کشاورزی وضعیت نامناسب‌تری دارد به طوری که سطح پایداری این بعد در شهرستان‌های کرمان، بم، جیرفت، رفسنجان، سیرجان و زرنند به ترتیب، ۰/۱۹۱، ۰/۲۶۹، ۰/۱۸۲، ۰/۱۱۲، ۰/۱۳۲ و ۰/۱۰۹ به دست آمده است. بنابراین لازم است برای توسعه گردشگری کشاورزی، بیش از پیش به اصول پایداری و حفاظت محیط زیست توجه شود تا ضمن دستیابی به سودمندی‌های گردشگری کشاورزی از آسیب و زیان رسانی‌های زیست محیطی آن در راستای توسعه پایدار جلوگیری شود.

قدیری معصوم و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان بازنمایی فرصت‌ها و زمینه‌های توسعه گردشگری کشاورزی در مناطق روستایی (مطالعه موردی: روستاهای استان تهران) به این نتیجه رسیدند که در نقاط روستایی استان تهران به رغم برخورداری از همه منابع و توان‌های موجود، از یک سو کسب و کارهای مبتنی بر گردشگری کشاورزی از وسعت و رونق کافی برخوردار نبوده و از سوی دیگر، مردم محلی نسبت به مزیت‌های نسبی گردشگری کشاورزی اطلاعات اندکی دارند.

آشغته‌پور لیلاکوهی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی به تحلیل فضایی عرصه‌های روستایی مستعد گردشگری کشاورزی شهرستان رودسر پرداختند و به این نتیجه رسیدند که گسترش فعالیت‌های بخش گردشگری و حضور گردشگران در ایام گوناگون سال در نواحی برخوردار از جاذبه‌های طبیعی و انسانی، سبب افزایش فرصت‌های شغلی و افزایش درآمد مردم محلی در شهرستان رودسر شده است. همچنین در بین روستاهای مورد مطالعه روستای قاسم آباد، زیاز، لیما، شوک و سجیران، بالاترین اولویت و امتیاز را کسب نمودند که نشان می‌دهد دارای کیفیت محیط مطلوب، شرایط مناسب برای اجرای موفق گردشگری کشاورزی و در نهایت توان‌های لازم برای توسعه گردشگری روستایی را با حفظ ابعاد پایداری محیط برخوردارند.

حیدری و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی چالش‌های بین‌المللی‌سازی کسب و کارهای گردشگری کشاورزی در ایران پرداختند و دریافتند که دو دسته چالش به صورت "مستقیم" و "غیر مستقیم" در بین‌المللی‌سازی کسب و کارهای گردشگری کشاورزی وجود داشت که شامل؛ عدم شناخت، فقدان آموزش، قوانین و مقررات، چالش‌های اختصاصی، راهبردی، ضعف در بازاریابی، شرایط فرهنگی سیاسی و مشکلات تورها بود. بررسی این چالش‌ها، از ناشناخته بودن گردشگری کشاورزی در کشور و عدم توفیق در بین‌المللی‌سازی این نوع از کسب و کارها حکایت دارد.

اسکندری و نعمتی مهر (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان کاربست اگروتوریسم (گردشگری کشاورزی) به عنوان ابزاری برای بازآفرینی جوامع روستایی پایدار (مطالعه موردی: روستای گلزار در حومه شهر تهران) با مرور متون تخصصی از طریق تحلیل محتوا؛ چارچوب مفهومی و سپس اهداف و اصول عام کاربست گردشگری کشاورزی جهت بازآفرینی روستاهای هدف گردشگری کشاورزی ارائه شد. در مرحله بعد، سناریوهای متفاوت طراحی در این روستا، با ایده وحدت بخش طراحی مسیر گردشگری در راستای تحقق گردشگری کشاورزی به منظور بازآفرینی روستا، سناریوی یک، مسیر گردشگری چرخه‌ای، سناریوی دو، مسیر گردشگری خطی، سناریوی سه، مسیر گردشگری تلفیقی ارائه و با استفاده از ماتریس دستیابی به اهداف، سناریوی سوم، گردشگری تلفیقی، به عنوان سناریوی برتر انتخاب شد و در انتها با تدوین چارچوب طراحی، مجموعه سیاست‌های طراحی حوزه‌های مختلف زراعت، گردشگری کشاورزی، تحقیقات گل و گیاه، سکونت روستایی، نمایشگاه گل و گیاه، تفریح و سرگرمی، کانال آب تفریحی گردشگری، حفاظتی کابل فشارقوی و مسیر عبوری این روستا تدوین شدند.

کاسوانتو^۱ (۲۰۱۵) در پژوهشی به بررسی تناسب زمین برای گردشگری کشاورزی از طریق روش کشاورزی، گردشگری، زیباسازی و رفاه پرداختند و با استفاده از تحلیل فضایی بر اساس داده‌های ماهواره لندست دریافتند که با یک سناریوی بهینه آمایش سرزمین در چهاربعد کشاورزی، گردشگری، زیباسازی و رفاه می‌توان مکان‌های مناسب برای توسعه گردشگری کشاورزی را مشخص نمود.

سارایو^۲ و همکاران (۲۰۱۵) در پژوهشی به تحلیل چشم‌انداز جذابیت گردشگری کشاورزی بر اساس ویژگی‌های مکان پرداختند و دریافتند که ۶۹/۹ درصد از جذابیت‌های گردشگری کشاورزی در مناطق ساحلی منطقه بانتول تحت تأثیر ویژگی‌های موقعیت مکانی مربوط به آن‌ها بوده که ۶۸/۹ درصد آن تحت تأثیر جذابیت طبیعی است. بر اساس احتمال تغییر ترجیحات بازدیدکنندگان در مناطق ساحلی منطقه بانتول، نتیجه تجزیه و تحلیل زنجیره مارکوف نشان داد که چشم‌انداز جذابیت نسبی ساحل گوا سمارا که در ابتدا تنها ۳,۵٪ بود، به طور قابل توجهی در وضعیت پایدار افزایش می‌یابد.

پترومن^۳ و همکاران (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان گردشگری کشاورزی: ابزاری آموزشی برای دانش‌آموزان دریافتند که با توسعه آموزش گردشگری کشاورزی دانش‌آموزان می‌توانند درک بهتری از زندگی در مناطق روستایی داشته باشند و این می‌تواند آنها را به حفظ فرهنگ کشاورزی و تداوم سنت‌ها وادار کند. به آنها فرصت داده می‌شود تا موقعیت‌های جدید را آزمایش کنند و ارتباط عاطفی و مستقیمی با طبیعت

1. Kawanto

2. Saroyo

3. Petroman

برقرار کنند. در مورد کارکنان آموزش عالی، مزایای آن شامل معرفی محصولات کشاورزی سازگار با محیط زیست در دانشکده، آموزش دانش نظری و عملی مورد نیاز برای فناوری جدید کشاورزی خواهد بود.

وانتر^۱ (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان آینده مراعات آلپ - توسعه کشاورزی یا گردشگری؟ تجربیاتی از کوه‌های آلپ آلمان پرداختند. نتایج این مطالعه نشان داد که علاقه به گسترش استفاده از گردشگری نسبتاً محدود است و جنبه‌های مالی تأثیر کمی بر انگیزه اصلی مشارکت در توسعه گردشگری دارد. در مقابل، این مطالعه تضادهای بسیاری را نشان می‌دهد که در تضاد بین تولید کشاورزی و استفاده از گردشگری به وجود می‌آیند. بنابراین، اقدامات مدیریتی توسط انجمن محلی که وظیفه هماهنگی گردشگری را بر عهده دارد، از جمله کشاورزان به عنوان سهامداران در فرآیند برنامه‌ریزی مشارکتی، ضروری است. ابتکارات و حمایت‌های جدید شامل جنبه‌های قانونی، مدیریت بازدیدکنندگان، اطلاعات، شبکه‌سازی، مدیریت انرژی و آب کلیدی برای حفظ این شکل پایدار گردشگری روستایی در منطقه است.

هدف از این پژوهش بررسی راهکارهای گسترش گردشگری کشاورزی در نواحی روستایی شهرستان صومعه‌سرا است. همچنین اثرات توسعه گردشگری کشاورزی در این مناطق بر توسعه پایدار نواحی روستایی این شهرستان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

مبانی نظری پژوهش:

توسعه:

توسعه از نظر لغوی به معنی فراخی و وسعت است و در فرهنگ وبستر، به فرآیند رشد، افتراق و تطور طبیعی یک نظام طی تحولاتی متوالی از حالتی ناقص به وضعیتی کامل‌تر تعریف شده است. فرهنگ جغرافیایی آکسفورد، توسعه را به معنی استفاده از منابع برای دستیابی به استانداردهای مشخصی در زندگی معرفی کرده و افزایش درآمد سرانه، تولید و برابری شهر و روستا را از جمله شاخص‌های آن ذکر می‌کند (فرهنگ جغرافیای آکسفورد، ۱۹۹۷: ۱۲۸).

توسعه در مفهوم کلی خود به معنای ارتقای سطح مادی و معنوی جامعه انسانی و ایجاد شرایط مناسب یک زندگی سالم برای تمام افراد جامعه است. با توجه به این مفهوم توسعه در برگیرنده جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است که تغییرات کمی و کیفی را شامل می‌شود و در عین حال از نظر داخلی و خارجی از مفاهیم نسبی به شمار می‌رود. مقصود مطلوب توسعه، بهبود کیفیت زندگی همه است؛ بنابراین کوشش برای دستیابی به توسعه باید به شکلی باشد که منافع اکثریت مردم را در برگیرد، در صورتی که بخش محدودی از جامعه از فرآیند توسعه که خود یک فرآیند تغییر مطلوب است بهره‌مند شوند نمی‌توان آن را توسعه نامید (جمعه پور و احمدی، ۱۳۹۰).

^۱. Wanner

کشت دوم^۱:

از روشهای افزایش بهره‌وری در کشاورزی توسعه کشت دوم و کشت راتون است. سیستم کشت دوم برنج و سیستم برنج راتون، به عنوان سیستم کارآمد برای اطمینان بیشتر برداشت برنج در زمین‌های موجود در نظر گرفته می‌شود (بابایی و همکاران، ۱۳۹۸).

توسعه روستایی^۲:

توسعه روستایی بنا بر تعریف بانک جهانی یک استراتژی برای بهبود وضع زندگی اقتصادی و اجتماعی گروه مشخصی از مردم که همان روستاییان فقیرند، طراحی می‌شود و در پی گسترش منافع توسعه در بین افرادی است که در نواحی روستایی به دنبال امرار معاش هستند

توسعه پایدار روستایی^۳:

توسعه پایدار روستایی، فرآیندی است که بر ارتقای همه جانبه حیات روستایی از طریق زمینه سازی و ترغیب فعالیت‌های همساز با قابلیت‌ها و تنگناهای محیطی تأکید می‌کند (مسیبی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۷۵). توسعه روستایی به‌عنوان یک مفهوم و مجموعه‌ای از تجربه‌ها و روشهای گوناگون سازماندهی تولید، ایجاد رفاه و مبادله در فعالیتهای روستایی، سابقه طولانی داشته و تنها منحصر به نظام یا کشور خاصی نیست. (طالشی و صالحی فرد: ۱۳۹۰: ۳۰).

شهرستان صومعه‌سرا^۴:

صومعه‌سرا از شهرستان‌هایی است که در غرب استان گیلان واقع شده و در سال ۱۳۳۸ به شهرستان صومعه‌سرا تبدیل شد. شهرستان صومعه‌سرا با وسعتی حدود ۶۳۳ کیلومتر مربع و بر اساس آخرین تقسیمات کشوری دارای سه بخش مرکزی، تولمات، میرزا کوچک جنگلی و هفت دهستان کسما، طاهر گوراب، ضیابر، هندخاله، لیفشاگرد، گوراب زرمیخ، مرکیه، و سه شهر صومعه‌سرا، مرجقل، گوراب زرمیخ و یکصد و پنجاه و یک روستا می‌باشد. عرض جغرافیایی شهرستان سی و هفت درجه و پانزده دقیقه و طول جغرافیایی چهل و نه درجه و بیست دقیقه است. مرکز شهرستان یعنی صومعه‌سرا در فاصله تقریبی بیست و سه کیلومتری مرکز استان قرار دارد.

آگروتوریسم:

آگروتوریسم را می‌توان یکی از انواع گردشگری روستایی محسوب کرد. آگروتوریسم شامل کسب و کارهای کشاورزی یا باغبانی است که توسط کشاورزان یا دامداران و یا با مشارکت بازدیدکنندگان، برای لذت و آموزش آنها انجام می‌گردد. هدف گردشگری کشاورزی ارتقاء محصولات مزرعه و ایجاد درآمد اضافی برای کشاورزان است. در عمل، این نوع از گردشگری برای بازدیدکنندگان سرگرمی، تفریح، مشارکت و آموزش و

¹ - Second Cultivation

² - Rural development

³ - Sustainable rural development

⁴ - Sumeh Sara city

برای کشاورزان و دامداران فرصتی جهت تنوع بخشی به عملیات، تکمیل درآمد، بهبود جوامع و مراقبت اندیشمندانه از زمین را فراهم می‌کند (بذرافشان، ۱۳۹۸).

محدوده مورد مطالعه:

شهرستان صومعه‌سرا شهری در ۲۵ کیلومتری غرب شهر رشت است. از شمال به تالاب انزلی، از خاور به رشت و شفت، از باختر به رضوانشهر و ماسال و از جنوب به فومن مرتبط است. محصولات عمده این شهرستان برنج، چای، نیشکر، کرم ابریشم، زعفران و چوب صنعتی صنوبر است.

صومعه‌سرا از شهرستان‌هایی است که در غرب استان گیلان واقع شده و در سال ۱۳۳۸ به شهرستان صومعه‌سرا تبدیل شد. شهرستان صومعه‌سرا با وسعتی حدود ۶۳۳ کیلومتر مربع و بر اساس آخرین تقسیمات کشوری دارای سه بخش مرکزی، تولمات، میرزا کوچک جنگلی و هفت دهستان کسما، طاهر گوراب، ضیابر، هندخاله، لیفشگرد، گوراب زرمیخ، مرکیه، و سه شهر صومعه‌سرا، مرجقل، گوراب زرمیخ و یکصد و پنجاه و یک روستا می‌باشد. عرض جغرافیایی شهرستان سی و هفت درجه و پانزده دقیقه و طول جغرافیایی چهل و نه درجه و بیست دقیقه است. مرکز شهرستان یعنی صومعه‌سرا در فاصله تقریبی بیست و سه کیلومتری مرکز استان قرار دارد. این شهرستان حدود ۱۲۷۷۵۷ نفر (سرشماری ۹۰) جمعیت دارد که رقمی حدود ۵۲۰۳۷ نفر (۴۰/۷) آن‌ها را جمعیت شهری و ۷۵۷۲۰ نفر (۵۹/۲) را ساکنان روستا تشکیل می‌دهد.

صومعه‌سرا در گذشته نسبت به آبادی‌های اطراف خود مثل کسما از اهمیت بیشتری برخوردار بوده لیکن امروزه به دلیل داشتن موقعیت بهتر از آبادی‌های دیگر پیشی گرفته و به صورت مرکز شهرستان از اعتبار برخوردار است. صومعه‌سرا شهر زیبایی است که میان کشتزارها و باغ‌های وسیع قرار گرفته است. برنج و توتون از محصولات مهم صومعه‌سراست و در کنار آن پرورش کرم ابریشم و چایکاری رواج دارد. محله‌های صومعه‌سرا عبارتند از لیموده، چوبکیان، عربان، رونکیان، خاکیان، سیانگشته، فاطمه آباد، کفتک بچار و واقعه دشت و نفوتتا سیاه اسطلخ که هر کدام در گذشته قریه‌هایی جدا بوده‌اند که بخاطر نزدیکی به هم متصل شده و شهر صومعه‌سرا را به وجود آورده‌اند. البته در سال‌های اخیر محله‌های جدیدتری نظیر شهرک امام، گلشهر، گلسار و زیباشهر و پس از مدتی بلوار محله‌های اطراف بلوار شهید بهشتی و در قسمتی از ورودی صومعه‌سرا تا محله دوگور نیز به محله‌های شهر افزوده شده‌اند که بافتهای جدیدتری هستند و محله‌های سیانگشته و عربان و لیموده و قسمتی از کسما محله‌های قدیمی‌تر شهر هستند، مرکز شهر نیز از حد فاصل میدان ولی عصر تا انقلاب (میدان اصلی) خیابان برش‌نورد، طالقانی، امام خینی و فرهنگ نیز دارای خیابان‌هایی تنگ و کوچک و کوچه‌های مختلف هستند.

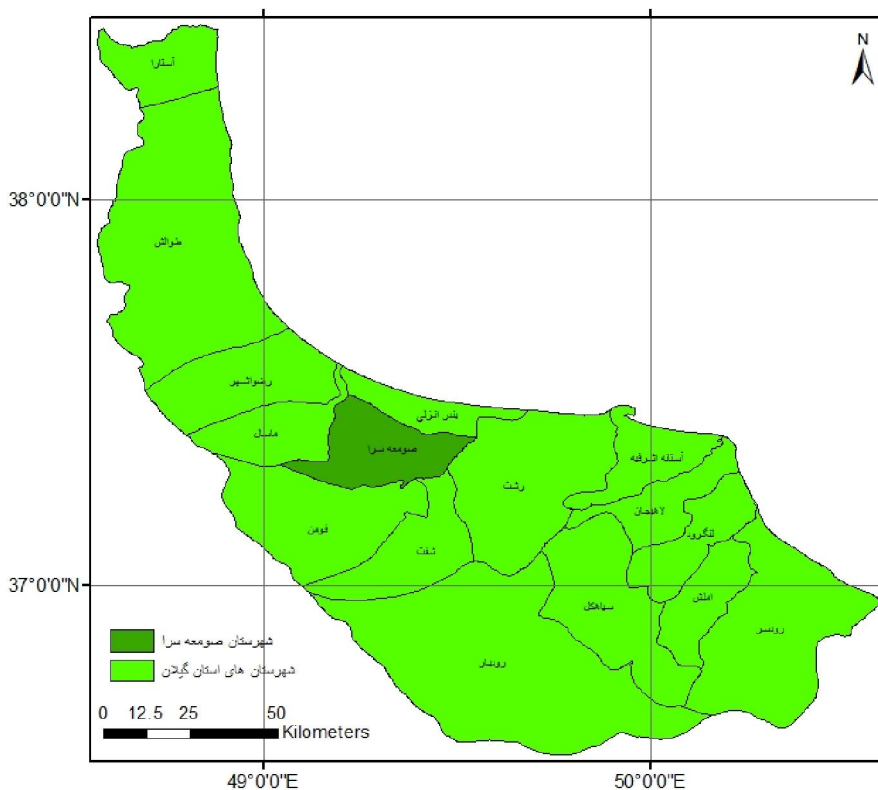
جدول ۱: جمعیت شهرستان صومعه‌سرا

شهرستان	جمعیت	بخش	جمعیت	دهستان	جمعیت
صومعه‌سرا	شهری: ۵۸۶۵۸ روستایی: ۶۶۴۱۶ کل: ۱۲۵۰۷۴	مرکزی	شهری: ۴۷۰۸۳ روستایی: ۳۱۰۶۱ کل: ۷۸۱۴۴	ضیابر	شهری: ۰ روستایی: ۹۸۶۶ کل: ۹۸۶۶
				طاهر گوراب	شهری: ۰ روستایی: ۸۹۹۷ کل: ۸۹۹۷
				کسماء	شهری: ۴۷۰۸۳ روستایی: ۱۲۱۹۸ کل: ۵۹۲۸۱
	تولم	شهری: ۶۷۳۵ روستایی: ۱۹۰۵۶ کل: ۲۵۷۹۱	هندوخاله	شهری: ۰ روستایی: ۱۱۰۱۳ کل: ۱۱۰۱۳	
			تولم	شهری: ۶۷۳۵ روستایی: ۸۰۴۳ کل: ۱۴۷۷۸	
	میرزا کوچک جنگلی	شهری: ۴۸۴۰ روستایی: ۱۶۲۹۹ کل: ۲۱۱۳۹	مرکیه	شهری: ۰ روستایی: ۳۵۲۵ کل: ۳۵۲۵	
			گوراب زرمیخ	شهری: ۴۸۴۰ روستایی: ۱۲۷۷۴ کل: ۱۷۵۸۴	

از ویژگی‌های شهرستان وجود تالاب انزلی در شمال آن است که از نظر زیست‌محیطی، گردشگری و اقتصادی دارای اهمیت ویژه و زیستگاه گونه‌های مختلف پرندگان بومی و مهاجر و انواع آبزیان می‌باشد و به عنوان بزرگ‌ترین تالاب دنیا محسوب و دارای توان‌های بالقوه متعدد می‌باشد که یکی از آن‌ها ارزش چراگاهی حاشیه تالاب است و در حاشیه تالاب بین‌المللی انزلی ساکنین زیادی زندگی می‌کنند که اساس معیشت آنان کشاورزی مبتنی بر برنج، صیفی جات، توتون و نیز فعالیت‌های جنبی صید، شکار و دامداری مبتنی بر پرورش گاو و گاو میش می‌باشد. از مهم‌ترین رودخانه‌های که به تالاب انزلی وارد می‌شوند می‌توان به ماسوله رودخان، قلعه رودخان، پسیخان و... را نام برد. همچنین مناطق حفاظت شده سلکه و سیاه کشیم با اعتبار بین‌المللی به عنوان محل امنی جهت زیستگاه پرندگان مهاجر در شهرستان صومعه‌سرا واقع است.

شکل شماره ۱: نقشه موقعیت استان گیلان در کشور ایران (مأخذ: نگارنده)

شکل شماره ۲: نقشه موقعیت شهرستان صومعه سرا در استان گیلان (مأخذ: نگارنده)

پرسشنامه می‌باشد از روش پیمایشی استفاده می‌شود. جامعه مورد مطالعه در این پژوهش شامل کشاورزان، کارشناسان و متخصصان، شهرستان صومعه‌سرا می‌باشد. ابزار مورد استفاده در این پژوهش پرسشنامه توسعه روستایی می‌باشد. ویژگی‌های پرسشنامه توسعه روستایی:

ویژگی‌های پرسشنامه توسعه پایدار گردشگری: پرسشنامه توسعه پایدار گردشگری توسط کریس و همکاران (۲۰۰۶) طراحی و اعتباریابی شده است، این پرسشنامه شامل ۲۰ گویه بسته پاسخ بر اساس طیف پنج درجه‌ای لیکرت می‌باشد، پرسشنامه چهار بعد فرهنگی، زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی را مورد سنجش قرار می‌دهد، این پرسشنامه توسط افتخاری (۱۳۹۲) اعتباریابی شده است.

جدول ۱ آلفای کرونباخ برای شاخص‌های تحقیق افتخاری (۱۳۹۲)

آلفای کرونباخ	شاخص‌ها
۰/۸۶	بعد فرهنگی
۰/۸۶	بعد زیست محیطی
۰/۸۵	بعد اقتصادی
۰/۸۸	بعد اجتماعی
۰/۸۷	کل

داده‌ها:

در این پژوهش برای بررسی فرضیه‌ها از آزمون تی و تحلیل واریانس استفاده شد نتایج در زیر آورده شده است.

گردشگری کشاورزی بر توسعه پایدار تأثیر دارد.

جدول ۲ تحلیل واریانس برای بررسی گردشگری کشاورزی بر توسعه پایدار

sig	F	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مجموع مجذورات	فرضیه اصلی
۰/۰۰۱	۲۳/۴۱	۳	۴۲۳۱/۸	۴۲۳۱/۸	

جدول ۲ تحلیل واریانس برای بررسی تأثیر گردشگری کشاورزی بر توسعه پایدار در شهرستان صومعه‌سرا می‌باشد. برای بررسی این فرضیه از تحلیل واریانس استفاده شد چون متغیر مورد اندازه‌گیری توسعه پایدار می‌باشد و توسعه پایدار دارای مقیاس فاصله‌ای می‌باشد در نتیجه برای محاسبه این مؤلفه و شاخص‌های آن سؤالات مربوط به مؤلفه‌های توسعه پایدار در این قسمت با یکدیگر جمع و شاخص توسعه پایدار مشخص و بعد مشخص شدن شاخص توسعه پایدار میزان F مربوط به شاخص توسعه پایدار محاسبه گردید که با توجه به میزان F که برابر با ۲۳/۴۱ و سطح معناداری ۰/۰۰۱ که پایین‌تر از ۰/۰۵ می‌توان نتیجه گرفت گردشگری کشاورزی بر توسعه پایدار در شهرستان صومعه‌سرا تأثیرگذار بوده است در نتیجه فرضیه پژوهش تأیید و فرض صفر رد می‌شود. گردشگری کشاورزی بر ابعاد توسعه پایدار شهرستان صومعه‌سرا تأثیر دارد.

جدول ۳ آزمون T برای بررسی تأثیر گردشگری کشاورزی بر ابعاد توسعه پایدار

میانگین	Sig	درجه آزادی	T	
۴/۰۶	۰/۰۰۱	۳۸۳	۸/۶۷	بعد زیست محیطی
۳/۴۸	۰/۰۱	۳۸۳	۶/۵۴	بعد اقتصادی
۳/۲۱	۰/۰۱	۳۸۳	۶/۲۳	بعد کالبدی
۳/۰۸	۰/۰۱	۳۸۳	۵/۸۱	بعد اجتماعی

جدول ۳ تأثیر گردشگری کشاورزی بر ابعاد توسعه پایدار روستاهای شهرستان صومعه سرا را نشان می‌دهد. با توجه به نتایج و سطح معناداری گردشگری کشاورزی بر تمام ابعاد توسعه پایدار تأثیر داشته است و با توجه به میانگین‌ها بر بعد زیست محیطی با میانگین ۴/۰۶ بیشترین تأثیر و بر بعد اجتماعی با میانگین ۳/۰۸ کمترین تأثیر را داشته است.

نتیجه گیری:

هدف پژوهش حاضر بررسی نقش گردشگری کشاورزی بر توسعه پایدار شهرستان صومعه سرا بود. برای بررسی فرضیات این پژوهش از تحلیل واریانس و آزمون T تک نمونه‌ای استفاده شد. نتایج نشان داد گردشگری کشاورزی با میزان F برابر با ۲۳/۴۱ و سطح معناداری ۰/۰۰۱ بر توسعه پایدار تأثیر دارد. همچنین برای بررسی تأثیر گردشگری کشاورزی بر ابعاد توسعه پایدار از آزمون T تک نمونه‌ای استفاده شد. و نتایج نشان داد که گردشگری کشاورزی بر ابعاد توسعه پایدار با سطح معناداری ۰/۰۰۱ تأثیر دارد و از همه بیشتر بر بعد زیست محیطی و کمتر از همه بر بعد اجتماعی تأثیر دارد.

نتایج این پژوهش با پژوهش‌های صلاحی اصفهانی (۱۳۹۷) مبنی بر گردشگری کشاورزی با محوریت توسعه پایدار روستایی نمونه موردی: انار دهکده قردین، اسکندری و نعمتی مهر (۱۳۹۹) مبنی بر کاربست آگروتوریسم (گردشگری کشاورزی) به عنوان ابزاری برای بازآفرینی جوامع روستایی پایدار، وانر (۲۰۲۱) مبنی بر آینده مراتع آلپ - توسعه کشاورزی یا گردشگری؟ همسو می‌باشد.

گردشگری کشاورزی شاخه‌ای از گردشگری روستایی است که در آن گردشگران با خانواده‌های روستایی زندگی نموده و در مورد فعالیت‌های کشاورزی، زندگی در کشتزارها و مناطق کشاورزی مطالبی را فرا می‌گیرند. در این شیوه، گردشگران بدون ایجاد پیامدهای منفی بر روی اکوسیستم مناطق میزبان، با فعالیتهای سنتی کشاورزی در تعامل بوده و یا در آن مشارکت می‌کنند. دستیابی به توسعه پایدار در گرو توجه بهارکان اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی در یک جامعه است. امروزه آگروتوریسم که نوعی از صنعت زنده و پویای توریسم است با حفظ محیط زیست، التزام به توسعه جوامع محلی و احترام به ویژگی‌های فرهنگی به عنوان راهکاری اساسی در توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست مطرح می‌شود. توسعه پایدار به معنای بهبود کیفیت زندگی انسانی از طریق حمایت از ظرفیت نگهداشت اکوسیستم‌ها از طریق فراهم آوری راهبردها و ابزاری که بتوانند نیازهای انسان را پاسخ دهد، تعریف می‌شود. در کل هدف از گردشگری کشاورزی در روستاها: استفاده بهینه از پتانسیلها و ظرفیتهای موجود در عرصه فعالیتهای مختلف بخش کشاورزی، امکان ایجاد صنایع تبدیلی کشاورزی با افزایش سطح تولیدات زراعی، باغی و دامی و توسعه

صنایع دستی، عدم نیاز به حمل و نقل محصولات به بازارهای شهری با ورود گردشگر به روستا و فروش محصولات در محل تولید، اشتغال مولد و دستیابی کشاورزان به درآمد واقعی حاصل از فروش محصولات با کوتاه شدن دست واسطه‌ها. رابطه اقتصاد و گردشگری رابطه‌ای است بسیار نزدیک و به تقریب جدانشدنی، زیرا گردشگری پدیده‌ای اقتصادی است، چون به مجردی که افراد به مسافرت اقدام کنند یک سلسله فعل و انفعالات اقتصادی شروع می‌شود.

در کل فواید اگروتوریسم بر بعد زیست محیطی، برنامه‌ریزی جهت رعایت بهداشت در روستاها، حفظ منظر روستا (حفظ باغات، مزارع، مراتع و گونه‌های گیاهی و جانوری می‌باشد. همچنین بر بعد اقتصادی، فرصت سرمایه‌گذاری‌های جدید در روستا (دولتی - خصوصی)، ایجاد مشاغل جدید و بهبود درآمد روستائیان، افزایش تولیدات کشاورزی و رونق گردشگری، افزایش درآمد ناخالص ملی، حمایت از حرفه‌های سنتی، جلوگیری از تغییر کاربری اراضی کشاورزی و بر بعد اجتماعی می‌توان به طرح شدن نقش زنان در فعالیتهای کشاورزی، معرفی مکان‌های جدید جهت جذب توریست، ایجاد فرصت استراحت و تفریح گردشگران در محیط طبیعی و حمایت و توسعه خدمات محلی، ایجاد و بهبود امکانات رفاهی و بهبود مشارکت و روابط اجتماعی روستائیان اشاره نمود.

با توجه به نقش اگروتوریسم بر توسعه پایدار در شهرستان صومعه‌سرا می‌توان راهکارهای زیر را برای ارتقای اگروتوریسم پیشنهاد نمود.

تأکید بر اجرای اگروتوریسم در روستاهای مستعد شهرستان با توجه به موقعیت جغرافیایی و برخورداری از انواع محصولات کشاورزی و جذب گردشگران ضمن حفظ، احیاء و توسعه عرصه‌های کشاورزی (مزارع، باغات و...).

با توجه به موافقت کارشناسان توسعه روستایی و مدیران سازمانهای گردشگری و جهاد کشاورزی با اجرای اگروتوریسم می‌توان موجب افزایش نقش و کارکردهای جدید فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی برای روستائیان شد. با توجه به امکان استفاده از تسهیلات بانکی جهت توسعه کشاورزی و بوم‌گردی می‌توان خوداتکایی روستائیان در تولید محصولات کشاورزی و افزایش صادرات و درآمد ناخالص ملی شد. جهت ایجاد انگیزه مضاعف در روستائیان جهت فعالیت در بخش کشاورزی می‌توان به گسترش بازارهای محلی جهت فروش محصولات کشاورزی و دستیابی روستائیان به درآمد واقعی حاصل از فروش محصولات پرداخت.

کاهش فقر و بیکاری و خوداتکایی روستائیان با افزایش سطح تولید محصولات کشاورزی و عرضه به گردشگران می‌توان به نوعی جلوی فروش اراضی کشاورزی، طبیعی و مراتع جهت ساخت ویلا جلوگیری کرد. با توجه به وجود نیروهای خلاق مازاد بخش کشاورزی در روستاها و نیاز به اشتغال آنها در حوزه گردشگری می‌توان از بکارگیری نیروهای غیربومی در اماکن گردشگری و تفریحی جلوگیری کرد.

منابع و مآخذ:

- ۱- آشفته پور لیلاکوهی، س.، و قریشی میناباد، م.، و مطیعی لنگرودی، س.، و آمارحاجی شیرکیا، ت. (۱۳۹۹). تحلیل فضایی عرصه‌های روستایی مستعد گردشگری کشاورزی مورد: شهرستان رودسر. اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۹(۱۱) (پیاپی ۳۱)، ۴۱-۶۶.
- ۲- اسکندری، ن.، و نعمتی مهر، م. (۱۳۹۹). کاربست اگروتوریسم (گردشگری کشاورزی) به عنوان ابزاری برای بازآفرینی جوامع روستایی پایدار (مطالعه موردی: روستای گلزار در حومه شهر تهران). مسکن و محیط روستا، ۳۹(۱۷۱)، ۳-۱۸.
- ۳- بابایی، م.، و شاه نظری، ع.، و مشعل، م.، و آزادگان، ب. (۱۳۹۸). بررسی راندمان مصرف و بهره‌وری آب در سیستم کشت دوم و کشت راتون در شهرستان ساری. مجله آبیاری و زهکشی ایران، ۱۳(۱)، ۶۹-۷۷.
- ۴- بذرافشان، م.، و سامانی، س. (۱۳۹۸). عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری کشاورزی مورد مطالعه: شهرستان جهرم. مطالعات مدیریت گردشگری (مطالعات جهانگردی)، ۱۴(۴۷)، ۱۹۳-۲۲۰.
- ۵- بذرافشان، م. (۱۳۹۸). درآمدی بر صنعت گردشگری، مهکاکه، ویرایش جدید، چاپ پنجم.
- ۶- بذرافشان، م.، و سامانی، س. (۱۳۹۹). عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری کشاورزی. مطالعات مدیریت گردشگری (مطالعات جهانگردی)، ۱۵(۵۱)، ۲۸۱-۳۰۶.
- ۷- جمعه پور، م.، و احمدی، ش. (۱۳۹۰). تأثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی (مطالعه موردی: روستای برغان، شهرستان ساوجبلاغ). پژوهش‌های روستایی، ۱۲(۱) (پیاپی ۵)، ۳۳-۶۲.
- ۸- حیدری، ع.، و ثمری، د.، و موسی خانی، م.، و بیشمی، ب. (۱۳۹۹). چالش‌های بین‌المللی سازی کسب و کارهای گردشگری کشاورزی در ایران. گردشگری و توسعه، ۹(۲)، ۱۱۳-۱۲۹.
- ۹- رزاقی بورخانی، ف.، و محمدی، ی. (۱۳۹۷). تدوین مدل راهبردی TOWS در توسعه گردشگری کشاورزی و روستایی استان مازندران. تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران (علوم کشاورزی ایران)، ۴۹(۳)، ۵۰۹-۵۲۵.
- ۱۰- رضوانی، م.، و نجارزاده، م.، و ترابی، ذ. (۱۳۹۵). چالش‌ها و مباحث توسعه گردشگری کشاورزی مورد مطالعه: مناطق روستایی شاهرود. مطالعات مدیریت گردشگری (مطالعات جهانگردی)، ۱۱(۳۶)، ۶۱-۸۴.
- ۱۱- صلاحی اصفهانی، گ. (۱۳۹۷). گردشگری کشاورزی با محوریت توسعه پایدار روستایی نمونه موردی: انار دهکده قردین-ساوه. جغرافیایی فضای گردشگری، ۷(۲۷)، ۸۷-۹۷.
- ۱۲- ضیاآبادی، م.، و زارع مهرجردی، م.، و جلایی، س.، و مهرابی بشرآبادی، ح. (۱۳۹۸). سنجش توان بالقوه پایداری گردشگری کشاورزی در شهرستان‌های منتخب استان کرمان. اقتصاد کشاورزی (اقتصاد و کشاورزی)، ۱۳(۳)، ۵۷-۸۵.
- ۱۳- طالشی، م.، و صالحی فرد، م. (۱۳۸۹). سنجش نظام توسعه سکونتگاه‌های روستایی با رویکرد تلفیقی الگوهای سنجش مکانی تاکسونومی و تحلیل عاملی. جغرافیا، ۸(۲۷)، ۶۷-۹۳.

- ۱۴- عنابستانی، ع.، و مظفری، ز. (۱۳۹۷). تبیین عوامل مؤثر بر گرایش روستاییان به گردشگری کشاورزی (مطالعه موردی: روستاهای نمونه گردشگری دهستان فضل شهرستان نیشابور). برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۷(۲۴)، ۱۲۳-۱۴۵.
- ۱۵- قدیری معصوم، م.، و بهمنی، ا.، و حاجیلو، م.، و عظیمی، ف.، و قدیری معصوم، م. (۱۳۹۸). بازنمایی فرصت‌ها و زمینه‌های توسعه گردشگری کشاورزی در مناطق روستایی (مطالعه موردی: روستاهای استان تهران). پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، (پیاپی ۲۸)، ۳۵-۵۱.
- ۱۶- محمودی چناری، ح.، و مطیعی لنگرودی، س.، و فرجی سبکبار، ح.، و قدیری معصوم، م.، و یاسوری، م. (۱۳۹۸). سنجش ظرفیت محیط روستاهای شهرستان ماسال برای توسعه گردشگری کشاورزی. پژوهش‌های روستایی، ۱۰(۴)، ۵۹۶-۶۱۳.
- ۱۷- مسیبی، س.، و برقی، ح.، و رحیمی، د.، و قنبری، ی. (۱۳۹۷). اولویت‌بندی راهبردهای توسعه در مناطق روستایی با رویکرد توسعه پایدار (مطالعه موردی: روستاهای ناحیه شمال غرب استان اصفهان). پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۷(۱)، (پیاپی ۲۱)، ۱۷۷-۱۹۱.
- 18- Alice Wanner, Ulrike Pröbstl-Haider, Magdalena Feilhammer, (2021), The future of Alpine pastures – Agricultural or tourism development? Experiences from the German Alps, Journal of Outdoor Recreation and Tourism, Volume 35.
- 19- Kaswanto, (2015), Land Suitability for Agrotourism Through Agriculture, Tourism Beautification and Amenity Method, Procedia Environmental Sciences, Volume 24.
- 20- Ioan Petroman, Melania Varga, Elena Claudia Constantin, Cornelia Petroman, Bogdan Momir, Bogdan Turc, Iuliana Merce, (2016), Agritourism: An Educational Tool for the Students with Agro-food Profile, Procedia Economics and Finance, Volume 39.
- 21- Pujo Saroyo, Guntarti Tatik Mulyati, (2015) Analysis of Prospect of Agro-tourism Attractiveness Based on Location Characteristics, Agriculture and Agricultural Science Procedia, Volume 3.